

РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ПОЛІСЬКОЇ ГРОМАДИ (за експедиційними матеріалами до території, що постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи)

У статті зроблена спроба дослідити вплив православних священників на сім'ю і сімейні стосунки сільських жителів; їх роль в здійсненні обрядів, пов'язаних з народженням дитини, весіллям, похоронами; юридичної реєстрації документів, що стосуються різних сторін повсякденного побуту. Розглядається також характер впливу духовенства на традиції народної культури. Адже місце священнослужителів у традиційному повсякденні до цього часу не стало предметом окремого наукового етнологічного дослідження. Тому спробуємо проаналізувати вагому роль православного духовенства у різних сферах звичаєво-правової культури поліщуків та їх значення у житті сільської громади на території Українського Полісся.

Ключові слова: православне духовенство, повсякденний побут, роль священнослужителів, церква, громада, Українське Полісся, етнологія.

У різні періоди існування сільської громади важлива роль належала духовенству. Вплив православної та католицької церков в Україні здавна був великим: релігійні свята, церковні служби, причастя, вінчання, хрещення, поховальні обряди завжди займали особливе місце у житті людини. Як позитивний вплив церкви на сферу законодавчого регулювання слід відзначити перш за все її моральний і гуманний вплив. Часом канонічні правила були регуляторами не тільки духовного життя, але й життя світського, побутового, шлюбно-сімейних відносин, звичаїв успадковування, інколи виникали суперечки між релігійними й світськими питаннями, а іноді сама громада сприяла утвердженню релігійних правил і своєю міцністю забезпечувала в необхідних випадках дієвість релігійних норм. Зокрема, дослідниця звичаєвого права Н. Толкачова зазначає: «Правосвідомість з давніх-давен тісно стикається з релігійною, поняття *гріховне* і *злочинне* багато в чому збігаються, релігійні норми служать джерелом правових норм, у витоків правосуддя нерідко знаходяться священнослужителі...»¹. До того ж, становлення звичаєвого права завжди відбувалось у взаємодії з мораллю, що безпосередньо пов'язано з дотриманням певних правил, зокрема і релігійних.

Головною постаттю, яка виконувала основні функції взаємозв'язку між громадою і церквою та приймала вагому участь у громадському повсякденні був священник. Він мав особливі права у різних сферах побутового життя громади: сімейних відносинах, вирішенні спірних питань, майнових справ, навіть, окремих аспектів судочинства тощо.

Вагомий вплив православного духовенства на вирішення звичаєво-правових норм українців до цього часу не став предметом окремого наукового етнологічного дослідження. Зокрема, важливість вивчення даної теми підкреслює М. Гримич: «Роль особи священнослужителя у звичаєвому праві українців досі недооцінювалася. Священик був не лише особою, що здійснювала обрядово-сакральні та освітянські функції (священники часто викладали в школах і обиралися головами шкільних громадських рад), а й юридичні»². Проте, більшість існуючих наукових праць, головним чином, присвячені вивченню історії церкви, та ролі в ній духовенства, аніж культурно-побутовому аспекту. Це пов'язано, насамперед, з тим, що радянська атеїстична

ідеологія довгий час стояла на заваді всебічного вивчення проповідництва, побуту, та й, загалом, ролі сільського духовенства, трактуючи його в негативних відтінках, або ж висвітлюючи лише слабкі сторони. Крім того, переслідування священнослужителів та масові закриття культових споруд і храмів у 50–60 роках ХХ століття, негативно вплинуло на збір етнографічного матеріалу.

Висвітлюючи історіографію питання, слід відзначити праці науковців, які у своїх дослідженнях зробили спробу проаналізувати побут священнослужителів та їх участь у громадському житті. Так, особливої уваги заслуговує праця Т. Бернштам³. Вчена детально зупинилася на історіографії питання та простежила зародження приходського життя в традиційних російських селах, окреслюючи церковну парафію з двох сторін: духовенства та селян. Крім того, дослідниця залучила «отдельные историко- и церковно-этнографические данные раннего синодального времени по традиционному сельскому быту в украинских и белорусских приходах»⁴. Важливим науковим доробком про повсякдення духовної верстви є дослідження М. Бордун⁵. На основі архівних джерел, вчена охарактеризувала основні моменти взаємодії священнослужителів з громадою у ХVIII столітті. Також, наукову цінність має художній матеріал про побут і життя сільського духовенства, викладений у творах І. Нечуя-Левицького⁶ та А. Свидницького⁷. Важливим джерелом з дослідження карного звичаєвого права є Акти духовних судів⁸. Меланія Бордун так охарактеризувала їх значення: «з них можемо пізнати майже цілісність сього життя: відносини священників між собою, до висшої духовної влади, до двора і громади, а також – найбільше інтимні і приватні справи – навіть про сердечні почування і малі налоги панотця. Нерідкісні зізнання свідків відкривають широко перед очима чужих людей нутро попівської хати»⁹. Вчена М. Гримич часто у своїх працях піднімає проблему міжетнічних контактів та, зокрема, розглядає конфесійні громади¹⁰. А також, окремим науковим джерелом є метричні книги, що велися церковнослужителями, в яких реєструвалися відомості про народження, хрещення, шлюб та смерть. Вони стали матеріалом для багатьох уточнень та з'ясування генеалогії, статистичних даних і знову ж таки підкреслюють роль духовенства в світських стосунках. Отже, на основі існуючого наукового матеріалу спробуємо довести вагоме місце духовенства у побутовому житті української сільської громади.

Особистість, побут та роль священнослужителів на території Українського Полісся заслуговує окремої уваги та детального аналізу. Адже, кожен регіон має традиційні духовні особливості, характерний церковний устрій та своєрідний вплив на громаду, сформовані і укріплені протягом багатьох століть. Найперше необхідно зважати на специфіку території, що постраждала внаслідок аварії на ЧАЕС, яка відрізняється з одного боку – стійким збереженням архаїчних, консервативних пережитків в народній культурі та духовних традицій, з іншого – необхідністю негайного збереження, реконструкцією вже майже втраченої традиції, у зв'язку з переселенням людей із зони відчуження та інтенсивною руйнацією матеріальної і духовної культури.

Отже, з доступних нам джерел, літератури та польових матеріалів, зібраних в історико-етнографічних експедиціях Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф у 2013–2016 роках, встановлено, що на межі ХІХ – початку ХХІ століття церква відігравала важливу участь в житті українського селянина. Тому багато залежало від рівня культури та особистих рис представників самого духовенства.

Загалом можна виділити три центральні теми в життєписі ієрея: дитинство, навчання в семінарії, родинні стосунки і приходська діяльність. Розглядаючи ці три теми в комплексі, створюється уявлення про духівництво, що склалося в суспільстві і, безпосередньо, його роль в житті прихожан. Тут також необхідно зважати на специфіку історико-етнографічного регіону – Українського Полісся, який відрізняється досить стійким збереженням архаїчних, консервативних пережитків в народній культурі та поєднанням духовних традицій, в результаті сформувався своєрідний вплив на громаду, сформований і утверджений, протягом багатьох століть.

Відзначимо, що характерною рисою для Українського Полісся є необхідність (вимога сільської громади) наявності власного приходу (храму). Специфікою деяких сіл на досліджуваній

території є те, що вони склалися з кількох конфесійних общин (громад), усередині яких існували свої власні звичаєві норми. Якщо члени громади не мали храму в своєму селі, то ходили до сусіднього або ж до міста: «Хоч правительство, як і місцева адміністрація, неприхильні православію, уважали повстанє кожної нової парохії за конечне зло, то однак церков тоді була такою потребою села, що хоч не хоч мусіли годитися на фундованє її»¹¹. Крім того, сама громада обирала місцевого священика до власної парафії: «Між актами стрічаємо досить багато прошень від громад до єпископа о висвяченє, або інсталюванє любого їм кандидата»¹². Слід зазначити, що сільська громада (до першої третини ХХ століття) завжди була середовищем функціонування громадського звичаєвого права і гарантом дотримання його норм, питань громадської власності, громадського самоуправління, громадського суду тощо.

Досить часто місцеві жителі керувати громадою обирали священнослужителя. Таким чином, духовенство мало можливість безпосередньо приймати участь у звичаєво-правових відносинах, житті свого приходу¹³. Відзначимо, що загалом до сільської громади належали всі, хто проживав у селі, незалежно від етнічної приналежності і конфесії. Громада була водночас середовищем функціонування громадського звичаєвого права і гарантом дотримання його норм, питань громадської власності, громадського самоуправління, громадського суду тощо. «Усі постанови громадського уряду (...) віт проголошував кожної неділі на церковному подвір'ї по відправі Богослужби»¹⁴.

Священик, призначений до своєї парафії, виступав не тільки у ролі церковнослужителя. Багато залежало від рівня його загальної культури та особистих людських рис. Тому, «...хлопців, призначених до стану духовенства учили спочатку вдома, уживали до послуг священникові і заправляли практично до сповнювання треб духовенства. Потім, багатші родичі віддавали сина до шкіл латинських, едукація біднійших кінчилася на домашнім вихованню, тому часто такий aspirant do stanu duchownego умів заледве читати й писати»¹⁵. Основна причина низького освітянського рівня священнослужителів – недостатня кількість українських духовних семінарій. Та все ж, грамотність і освіченість духовенства відігравала велику роль у вирішенні побутових питань народного життя¹⁶.

В цілому, серед звичайного (мирського) люду духівництво завжди сприймалося, як замкнута верства населення, тому саме його зображення (опис) приймає соціально обумовлений характер. Народне бачення побуту духівництва зумовлене, в основному, матеріальними критеріями життя сільського настоятеля. В цьому відношенні є відомий вислів: «що попові, що котові, на печі лежи їси калачі»; «то яйця, то сир піднесуть. Як вам сказати, люди від щирого серця несли, що в них є. В основному акцент на продуктах, аби батюшка був не голодним»¹⁷. Проте, тут трохи спотворюються реалії життя приходського ієрея, втрачається глибинний сенс, який бачать самі священики, намагаючись осмислити своє життя не соціально-економічними, а духовними категоріями, тобто, містичним зв'язком з вищим світом, дива, призначення, Божого промислу і духовного обов'язку. У традиційному селі «чоловіче безвір'є» і відповідне відношення до батюшки по-своєму компенсувала «жіноча віра», з її пієтичним ставленням не лише до Бога, але і до священика.

Щодо колишнього побуту священиків репрезентативним є фрагмент архівного матеріалу (Повременная церковно-приходская летопись по Посягво-Мятинскому приходу Острожского уезда. 1897 р.): «В старину некоторые из здешних священников... имели крепостных, которые жили вместе с семьями в доме священника, со временем они причислены были к казенным крестьянам села Тайкур. В жилище, обстановке и костюмах батюшек и матушек замечалась простота. Дома строились на церковных усадьбах, но свои, собственные, на подобие крестьянской избы (из 2-ух комнат: пекарни и свитлицы) без деревянного пола, а потолок и стенки оставались не белеными и, по мере надобности, мылись. Вместо стульев были расположены подле стенок ослоны, покрытые нередко коврами домашней работы («килиманы»). Матушки в старину наряжались на подобие шляхтянок: в простой ситцевый сарафан, малеванку и запаску, а голова повязывалась платком, как у крестьянок, или же намиткой. Батюшки

на досуге занимались садоводством, пчеловодством, полевыми работами. Бывало, гости по целой неделе просиживали у батюшек: по вечерам играли в шашки и карты, а с наступлением утра отправляются на целый день на рыбную ловлю или на охоту. Жалования от казны причт в былое время не получал, а пользовался только церковными усадьбами и полями, которые обрабатывались прихожанами бесплатно почти, и приношениями. Даровые работы практиковались довольно часто, например: молодые, т.е. жених и невеста перед браком ходили к священнику целую неделю на работу, причем с утра заставлялось их проговорить некоторые молитвы вслух, вечером тоже. Называлось это «ходить вчитись молиться Богу»¹⁸.

В цілому ж, в народній уяві споконвічно ідеалом є український піп, малоосвічений, проте щиро близький до народу. Не дивлячись на загальноприйняте сприйняття легкого життя священнослужителів, все ж духовенство багато в чому відмовлялося від різних переваг мирського життя задля свого духовного призначення.

Наприклад, розглянемо сферу сімейно-родинних стосунків духівництва, яка заслуговує на найбільшу увагу. Закономірним є, що в більшості випадків випускник семінарії, що має бажання стати священником, повинен був обов'язково одружуватися. Але «знайти» наречену потрібно було в дуже короткі терміни. Наприклад, зафіксована така інформація: «Владика Варфоломей нинішній Рівненський і Острозський сказав, якщо бажаєш бути священником, тоді одружуйся. Даю тобі на це два місяці або ж залишайся в монастирі»¹⁹. Особливо цінувалися «наречені з місцем», одруження на яких вважалося одним з варіантів «за розрахунком». Встановлено, що ще спочатку ХХ століття необхідність одружуватися «не по любові», а на «дівчині з місцем» є досить поширеною схемою вибору пари серед духовного середовища. «Адже наше одруження полягає в здобутті місця. Не одружешся, місця не отримаєш, а полюбиш дівчину – місця не знайдеш»²⁰. Якщо говорити про традиції церковного шлюбу і сім'ї, окремою цікавою темою є побут матінки. Деякі учені характеризують її життя, як «незавидне положення жінки в цьому стані»²¹. Слід зазначити, що в духовній традиції матінка так само вважається духовною особою. Головне, їй належить поводитися скромно в суспільстві і не займатися державною діяльністю: «Всі наші матінки не працювали, тому що цивільне не можна заносити в церкву»²². З позитивних сторін життя матінки – приходським священникам часто допомагали місцеві жителі по домашньому господарству та у вихованні дітей. Але все ж таки, їх права у багатьох випадках були обмежені різними нормами духовного життя.

Аналіз матеріалів духовних консисторій єпархій вимальовує загальну картину про вплив приходських священників на прихожан і навпаки. Служителі культу часто потрапляли в залежність від сільського світу і траплялося, що в духовній сфері вільно або мимоволі консервувалася соціальна архаїка. Але також, духівництво помічало і ті зміни, які відбувалися, наприклад, в родинному устрої, громадських засадах, сільських традиціях²³. Тому, слід зазначити, що священник часто був авторитетом сільської громади. На підставі норм українського звичайного права і церковного статуту батюшка міг прилюдно засуджувати, так звані, злочини проти моралі (перелюбство, інцест, зґвалтування), вирішувати спірні питання; розцінювати дії проти віри (крадіжка з церкви, чаклунство); важкі злочини (вбивство, пограбування, бійка) і тому подібне.

Отже, розглянемо основні сфери впливу духовенства на регулювання звичаєво-правових норм.

Однією з головних, була роль священника у сфері сімейного звичаєвого права. Загалом, укладенню шлюбу завжди надавали великого значення. За звичаєво-правовими нормами, шлюб являв собою договір батьків нареченого і нареченої, якому передували «змовини» між батьками, після чого справляли обручення молодих. Т. Леонтьєва перераховує весільні звичаї, що свідчать про те, що участь батюшки в цьому найважливішому родинному святі не обмежувалася церковним вінчанням²⁴. У 1702 році, при укладанні шлюбу, було проголошено пріоритет вінчання над обрученням. Таким чином, уряд підкреслив не майнове, а релігійне значення шлюбу²⁵. На думку І. Петренко, «церква протягом століть всіляко намагалася поставити під свій контроль цю важливу в житті людини подію. Вона оголосила шлюб таїнством і перекону-

вала народні маси, нібито без освячення в церкві його не можна було вважати законним»²⁶. Для порівняння, дослідниця М. Гримич зазначає, що «на відміну від багатьох регіонів «Великої України», на Галичині (за винятком деяких гірських місцевостей) у XIX ст. вінчання було вже обов'язковою нормою сімейного звичаєвого права, що закріплювалося офіційним законодавством. За Законом Цивільним Австрії (1811 р.), «щоб шлюб був дійсним необхідна урочиста заява на подружжя від обох наречених, зложена особисто будь через повновладця, при двох свідках і перед парохом одного з наречених згідно підпоручником пароха»²⁷. Отже, священик, який мав вінчати наречених, призначався архієреєм або від його імені. Йому видавалася спеціальна грамота, що називалася «венечною пам'яттю». Нею дозволялося священику вінчати молодих, попередньо «обыскав», тобто провівши розслідування, чи немає у них законних перешкод для укладання шлюбу. Найкраще це міг зробити парафіяльний священик, бо він добре володів інформацією про громаду, до якої належав його прихід. Тому, як правило, він і здійснював обряд вінчання. Священик повинен був опитати свідків, знайомих або родичів наречених, чи немає у них перешкод для вступу у шлюб. Гроші, які сплачували парафіни за «венечные памяти», повинні були надходити на утримання шпиталів (богаділень) при монастирях.

Крім того, досить великі повноваження надаються священикові за Цивільним кодексом 1919 року, виданим у Відні проф. С. Дністрянським. Процедура розлучення стала досить оригінальною і спрямована в першу чергу на збереження подружжя. Так, за ст. 104 про намір розлучення необхідно було заявити священикові місцевої церкви, який повинен був вжити заходів, щоб зберегти сім'ю. Якщо священикові це не вдавалося, то він видавав довідку про те, що ці особи не дивлячись на потрібне попередження, все ж таки бажають розлучитися²⁸. Таким чином, дозвіл на розлучення також давали приходські священики або світські суди²⁹.

Ще однією важливою сферою життєдіяльності людини є традиції родинного побуту, а саме, обрядодії, пов'язані з народженням та хрещенням дитини. Раніше, як відзначає більшість респондентів, новонародженому під час обряду хрещення ім'я давав священик: «Тоді, як хрестили, то батюшка дає ім'я, давали. Ну там в його є каталог церковних свят. Я зустрічав в календарі Гордея. Канешно по прозві він може змінить ім'я»³⁰. Крім того, інформати ще пам'ятають такі архаїчні традиції: «За останні 10–15 років такий обов'язковий персонаж родильної обрядовості, як «баба», набув означення «хрещена баба», бо за ініціативою батюшків, вона стала брати участь в хрещенні дитини. І ареал цього новаційного терміну, охоплюючи північну половину Березнівщини, продовжується на усьому Рівненському і Волинському Поліссі»³¹.

Отже, священик місцевої парафії, який мав пряме відношення до виконання вищезазначених потреб, був однією з найбільш довірених осіб родини і відігравав важливу роль у сфері сімейно-шлюбних відносин.

Окремим проявом діяльності духовенства була сфера спадкового звичаєвого права. На початку XX століття нам відомо два варіанти успадкування майна: за законом і заповітом (документ про заповіт називали «духівниця» або «тестамент»). У разі спадкування за заповітом, необхідно було дотримуватися певних формальностей. Духівниця украдалася в письмовій формі, підписувалася спадкодавцем і, у більшості випадків, парафіяльним священиком³². Іншою була модель взаємовідносин між священиком та громадою, коли це стосувалося карного звичаєвого права. Зазначимо, в XIX – на початку XX століття продовжували керуватися нормами карного звичаєвого права, що було основою законодавства та продовжувало, поряд із законом, регулювати суспільні відносини. Зокрема, за звичаєвим правом розширюється формальне поняття злочину, як діяння, вчиненого у вигляді шкоди громаді. За звичаєм, суб'єктом злочину могла бути особа, яка досягла 16-ти річного віку. Якщо цей вчинок не був передбачений законом, тоді, у більшості випадків, самосуд проводив очільник громади, або священик. Також, відомо, що духовенство мало право здійснювати судочинство ще з часів Київської Русі (діяння Церковних судів)³³. Жителі села зверталися до священика з різних проблем: злочини проти моралі (перелюб, інцест, з'валтування); спірні питання; засудження наклепу; злочини проти віри (крадіжка з церкви, чаклунство); тяжкі злочини (вбивство, пограбування, бійка) тощо³⁴. Свя-

щеник на підставі норм українського звичаєвого права та церковного уставу міг здійснювати судочинство у своїй парафії. Крім того, з джерел дізнаємося, що сам священнослужитель міг стати об'єктом громадського осуду: «Кто бьет попа и попадет на шапку (скуфью) или же делает так, что она упадет на землю, подлежит сильной каре и должен платить за «бесчестие». Однако, тем не менее, попов все таки бьют...»³⁵.

Цікавим питанням є розкриття народних уявлень про гріхи та гріховні вчинки в межах звичаєвого права, а також його співвідношення з церковними нормами. Насамперед народні чинники дуже відрізняються від християнської концепції гріха, яка передбачає «вимір» наскільки важкий гріх (саме розуміння смертного гріха, існування семи смертних гріхів, призначення покарання у відповідності до тяжкості вчиненого і застосування міри покарання). Зі спостережень польського дослідника Полісся Ч. Пяткевича, «гріх в розумінні поліщука – питання не просте; він зберігає в пам'яті великий перелік гріхів, але сам їх структурує: велики или цяжки грех, (просто) грех, грешно; при цьому дуже багато дій він вважає гріховними, але в той же час вводить цілий набір гріхів, не визнаних церквою. До великих гріхів він відносить вбивство з метою пограбування, заради помсти, зневага до хреста, порушення клятви, підпал і крадіжка бджіл... В той же час вбивство конокрада, крадія бджіл, підпалювальника вважається не лише не вважається гріхом, а навіть не грішно – цим терміном визначають не суттєві вчинки». Крім того, в «народній етиці» практично кожний гріховний вчинок може тягнути за собою тяжкі наслідки для людини або громади. Священики часто ставали свідками особливостей селянської релігійності, що була взаємозв'язком християнських і дохристиянських понять. Записано свідчення, що навіть саме духовенство часто задля того, щоб застерегти від злочинів вдавалися до особливих пояснень-залякувань: «Даже цигане боятся Николая. Циган каже: «А от подожди, Николай тебе накаже».

Характерною рисою побуту духовенства, як центральної постаті парафіяльного соціуму, також, був контроль їхнього життя громадою. В деяких документах зустрічаємо яскраві приклади невдоволення громади, що могло спричинити розкол в середовищі духовенства. Зокрема, це про це пише О. Левицький: «ось що писали в 1592 році львівські православні братчики константинопольському патріарху, гірко жалуючися йому на своїх владик і церковне безчинство, що вони викликали: «по перед усього нехай знає твоя святість, що наші так названі святителі є на правду сквернителі, присягнувши, що будуть ченцями, вони живуть без перепони з жінками; декорі, маючи по кілька жінок, є святителями, інші наплоділи діти з блудницями. Коли такі святителі, то які ж мають бути священники! Ось чому виходить, що церква наша православна переповнена всяким лиховірством та лиходійством, і люде тривожаться непевністю: чи не настане час погибели? Багато притакнуло раді віддатися римському самовладному архиєрейству і пробувати під папою римським, відправляючи в церкві без перепони все своє по закону грецької віри. Нарід міркує, що віри Христової можна правовірно держатися і під римською властю, як було споконвіку, бо в многовладстві нашім є безладство, батьківські права подоптані и брехня ніби православних учителів-ліцемірів покрила церкву. Всі люде в один голос кажуть: коли не поправиться в церкві беззаконство, то до решти розійдемося, відступимо під римський послух і житимемо в святім супокою»³⁶. Тому, траплялись випадки негативних моментів відносин між священнослужителями та парафіянами. Вони бувало часто спричинені, насамперед, алчністю або аморальною поведінкою сільського батюшки: «страшно низьким був уровень культурности і моральности сільського духовенства – це бачимо найлучше з численних скарг громад на своїх порохів. Громади оскаржували парохів властиво о два роди кривд, так сказати б, моральні і матеріальні»³⁷. Серед етнографічного матеріалу знаходимо багато прикладів конфліктності, спричинених використанням, не за призначенням, грошей на церковні потреби: «Димитрий Тарнавецкий, парох Тулукова присвоює собі гроші, заложені на будову церкви. Свідок каже про нього: «грунт церковний, призначений на удержане і окрасу церкви, часто парох старається обернути на свою користь», про се часто стрічаємо скарги брацтва...»³⁸. Громада викривала й інші злочини священнослужителів: «...в спілці з наймитом батюшка украв в дворі воли. Але

переслідувало його нещастя. Крадіж викрито»³⁹. Щоб покарати винного, відправляли позов до духовного суду, за яким, у більшості випадків, священника відсуджували від його парафії і відправляли у монастир. Ще однією з причин негативного ставлення жителів села – це розповсюджені випадки пияцтва серед священнослужителів. Ось приклад з духовних актів XVIII століття: «В селі Велика Горожанна в цвітну неділю відбирають старші братя ключ церковний від п'яного пароха, щоби не допустити до зневаги божого дому і таїнства. Коли ж нещастє хотіло, що ніхто не пізнався на тверезости панотця, або парахіяни були вже так жадні богослуженя, що не зважали на се і п'яний парох став правити...»⁴⁰.

Отже, окремим проявом стосунків приходських священників і жителів є взаємозв'язок та вплив церковних на народних звичаї і навпаки. Як вважає вчена Т. Бернштам в сільських приходях, в приватних богослужіннях велику роль грали місцеві звичаї, в основному, під час вінчання, при хрещенні, похоронах, поминаннях, а також в календарних святах. Такої ж думки дотримуються і місцеві церковнослужителі Поліського краю⁴¹. Священники досить лояльно ставилися до народних традицій, які хоча часто і суперечили правилам Требника, проте, визнавали дочерним окремі обряди (наприклад, традиційні дії на Івана Купала; кидання монет або пшона в могилу; віра в чаклунську магію відьом під час служби і тому подібне). «Міра співвідношення церковної і народної частин в перехідних обрядах життя-смерті, – пише Т. Бернштам, – була різною в окремих східнослов'янських єпархіях і приходях, що в сукупності залежало від конфесійних нюансів – впливовості Православної (або іншої) Церкви, авторитету приходського храму і священника, письменності богослужіння, благочестя мирян, а також від етнічних і народно-християнських традицій»⁴². Також донині служителям церкви не удалося змусити прихожан відмовитися від мирських голосінь, які звучать разом з церковними співами і молитвами, виконуваними священником і півчима під час відспівування або поховання⁴³. Тобто, священники були не лише свідками особливості селянської релігійності, яка була взаємозв'язком християнських і дохристиянських понять, але вони самі часто ставали збирачами і дослідниками нецерковних звичаїв, обрядів, забобонів, а також різних фольклорних творів.

Отже, православні священники мали безпосередню причетність до норм місцевого самоуправління, духовенство тісно взаємодіяло з народним укладом життя і місцевими традиціями. Перебуваючи в межах сільської громади, священник міг показати зразки праведної поведінки, правильних моральних чинників, вирішувати питання різного побутового характеру, часто всупереч своєму духовному призначенню. Крім того, духовенство часто диктувало певні норми життя селян у власному приході, які часом відповідали, а часто і не відповідали законам, яких дотримувалася сільська громада. Проте, як правило, життєві турботи, побут священнослужителів впливали й на сільське життя в цілому. Однак, недостатність інформації про священнослужителів, у зв'язку зі специфікою дослідження території зони відчуження, не дозволяє однозначно описати та оцінити їх соціорелігійну і культурну діяльність, розкрити особливості родинних зв'язків й побуту, їх вплив на життя місцевої громади і суперечності у взаємодії церковних і народних традицій. Тому очевидно є необхідність в більш глибокому дослідженні цієї теми. Але відзначимо, що після аварії на ЧАЕС відбулися явні зміни в духовному житті досліджуваного регіону Українського Полісся, адже очевидно, що окремі традиції духовної культури, які зникли на ураженій території, відтворюються в пам'яті старожилів, переселенців із зони відчуження.

¹ Толкачова Н. Звичаєве право. – К., 2005. – С. 177.

² Гримич М. В. Міжетнічні контакти в Галичині у сфері звичаєвого права (XIX – перша третина XX століття) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – К., 2000. – Вип. 5. – С. 83.

³ Бернштам Т. А. Приходская жизнь русской деревни: Очерки по церковной этнографии. – СПб., 2007. – 311 с.

⁴ Там само. – С. 21.

⁵ Бордун М. З життя українського духовенства в другій половині XVIII в. (Відбитка з Записок Наукового

Т-ва ім. Шевченка, Т. СІХ – СХ). – Львів, 1912. – 100 с.

⁶ Нечуй-Левицький І. Старосвітські батюшки та матушки. – К., 1966. – С. 38–322.

⁷ Свидницький А. П. Люборацькі: сімейна хроніка. – К., 1984. – 297 с.

⁸ Акти духовних судів українських церковних установ XVII–XVIII ст. (за матеріалами виїзних засідань єпископсько-консисторського суду Львівської єпархії 1700–1725 рр.) // Вісник львівського університету. – Вип. 34. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 1999. – С. 425–438.

⁹ Бордун М. Вказ. праця. – С. 23.

¹⁰ Гримич М. В. Вказ. праця. – С. 81–86.

¹¹ Бордун М. Вказ. праця. – С. 1.

¹² Там само. – С. 21.

¹³ Нечуй-Левицький І. Старосвітські батюшки та матушки. – К., 1966. – С. 6–8.

¹⁴ Гримич М. В. Вказ. праця. – С. 82.

¹⁵ Бордун М. Вказ. праця. – С. 9 – 11.

¹⁶ Доманицький В. Как вводилось оспопрививание в Уманском уезде сто лет назад // Киевская старина: Документы, известия и заметки. – 1902. – Т. 7 – 8. – С. 1 – 4.

¹⁷ Запис Крикун Ю. у 2013 р. в с. Поляни Березнівського району Рівненської області від Зеленюка Володимира Анатолійовича, 1977 р. н.

¹⁸ Державний архів Рівненської області. – Ф. 366. – Оп.1. – Спр. 74. – С. 54.

¹⁹ Запис Крикун Ю. у 2013 р. в с. Поляни Березнівського району Рівненської області від Зеленюка Володимира Анатолійовича, 1977 р. н.

²⁰ Там само.

²¹ Решетников Ф. М. Ставленник. – Пермь, 1991. – С. 71–74.

²² Запис Крикун Ю. у 2013 р. в с. Поляни Березнівського району Рівненської області від Зеленюка Володимира Анатолійовича, 1977 р. н.

²³ Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442.– Оп. 807. – Спр. 203 (1857). – 8 арк.; там само. – Ф. 442. – Оп. 457. – Спр. 37а (1853). – 285 арк.; там само. – Ф. 442. – Оп. 437. – Спр. 11 (1853). – 11 арк.; там само. – Ф. 442. – Оп. 440. – Спр. 6 (1856). – 22 арк.; там само. – Ф. 123. – Оп. 1. – Спр. 1110. (1855). – 1 арк.

²⁴ Леонтьева Т. Г. Жизнь и переживания сельского священника (1861–1904) // Социальная история. Ежегодник. – М., 2000. – С. 34–56.

²⁵ Гримич М. В. Вказ. праця. – С. 83.

²⁶ Розов А. Н. Священник в духовной жизни русской деревни. – СПб., 2003. – С. 26.

²⁷ Петренко І. М. Православна церква і шлюбні відносини в Україні у XVIII ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип. XXI. – С. 26–31.

²⁸ Гримич М. В. Вказ. праця. – С. 83.

²⁹ Левицький О. Невінчані шлюби на Україні в XVI–XVII ст. // Зап. Укр. наук. тов-ва в Києві. – К., 1908. – Кн. 3. – С. 98–107.

³⁰ Запис Крикун Ю. у 2013 р. в с. Богуші Березнівського району Рівненської області від Васильця Гордія Івановича, 1926 р. н.

³¹ Запис Гаврилюк Н. у 2013 р. в Березнівському районі Рівненської області.

³² Петренко І. М. Православна церква і шлюбні відносини в Україні у XVIII ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2007. – Вип. XXI. – С. 29.

³³ Гошко Ю. Г. Покарання за антиморальну поведінку // Народознавчі зошити. – Львів, 1997. – № 2. – С. 82 – 85.

³⁴ Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 8. – Т. III. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI – XVII вв. – К., 1909. – С. 261–262.

³⁵ Бернштам Т. А. Вказ. праця. – С. 64.

³⁶ Левицький О. Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-литовській державі в кінці XVI ст. та Унія // Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII вв. – Львів, 1900. – С. 7.

³⁷ Бордун М. Вказ. праця. – С. 23.

³⁸ Там само. – С. 31.

³⁹ Там само. – С. 28.

⁴⁰ Акти духовних судів українських церковних установ XVII – XVIII ст. (за матеріалами виїзних засідань єпископсько-консисторського суду Львівської єпархії 1700–1725 рр.) // Вісник львівського університету. – Вип. 34. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 1999. – С. 427.

⁴¹ Запис Крикун Ю. у 2013 р. у 2013 р. в с. Поляни Березнівського району Рівненської області від Зеленюка Володимира Анатолійовича, 1977 р. н.

⁴² Бернштам Т. А. Вказ. праця. – С. 86.

⁴³ Запис Крикун Ю. у 2013 р. в с. Поляни Березнівського району Рівненської області від Зеленюка Володимира Анатолійовича, 1977 р. н.

В статье предпринята попытка исследовать влияние особенностей жизни и деятельности православных священников на семью и семейные отношения сельских жителей; их роль в осуществление обрядов, связанных с рождением ребенка, свадьбой, похоронами; юридической регистрации документов, касающихся разных сторон повседневного быта. Рассматривается также характер воздействия духовенства на традиции народной культуры. Так как место священнослужителей в традиционной повседневной жизни до сих пор не стало предметом отдельного научного исследования. Поэтому попробуем проанализировать важную роль православного духовенства в различных сферах обычно-правовой культуры полещуков и их значение в жизни сельской общины на территории Украинского Полесья.

Ключевые слова: православное духовенство, повседневный быт, роль священнослужителей, церковь, громада, Украинское Полесье, этнология.

This article attempts to analyze the influence of the features of life and work of Orthodox priests in the family and family relationships of rural community; their role in the implementation of the rituals associated with the birth of a child, weddings, funerals; legal registration of documents relating to various aspects of everyday life. We also consider the examples of the clergy influence on folk culture traditions and customs. And the role of clergy in the traditional everyday life has not become a subject of ethnological scientific research. So we have to review the important role of the Orthodox clergy in various spheres traditions and legal culture Polishchuks and their importance in the lives of rural communities in the territory of Ukrainian Polissia.

Keywords: Orthodox priest, role of clergyman, everyday life, Church, society, Ukrainian Polissia, ethnology.